

ÎNSEMNĂRI DESPRE APRIORISMUL PRAGMATIC AL LUI EUGENIU SPERANTIA

DRAGOȘ POPESCU

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Notes on Eugeniu Sperantia’s Pragmatic Apriorism. The article presents a Romanian philosophical contribution from first half of the 20th Century. Authored by Eugeniu Sperantia (1888–1972), it was an investigation on psychic activity, seen from the point-of-view which asserts that the role of the knowledge is to prepare the motricity.

Eugeniu Sperantia’s presented contribution is contained in two studies: *Pragmatic Apriorism. I. Elaboration of Concepts* (Bucharest, 1912) and *Pragmatic Apriorism. II. Contributions in Psycho-Biology of Thinking* (Oradea, 1922).

Keywords: Eugeniu Sperantia (1888–1972); pragmatic apriorism; thinking; motricity; reason.

Sub titlul *Apriorismul pragmatic*, Eugeniu Sperantia a publicat două volume: primul, în anul 1912, la București, cu subtitlul *I. Elaborarea conceptelor* și mențiunea „Teză de doctorat, tipărită cu ajutorul Fundațiunii Universitare Carol I”; cel de-al doilea, în anul 1922, la Oradea (încă Oradea-Mare pe-atunci), subintitulat *II. Contribuțiuni la psico-biologia gândirii* (a cărei reeditare o încheiem în numărul de față al „Revistei de filosofie” – vezi rubrica *Restituiri*).

Nici primul, nici cel de-al doilea volum nu au mai fost reeditate, împreună sau separat (cu excepția menționată în rândurile de mai sus), în secolul care a trecut de la prima lor apariție.

Deși autorul le-a pus în circulație la o distanță de zece ani, în orașe diferite, după o uriașă transformare de climat cultural-istoric românesc și european, dar și după o firească evoluție personală a celui care le-a scris, cele două volume ale *Apriorismului pragmatic* alcătuiesc indiscutabil o unitate. Le vom parcurge ca atare în paginile care urmează.

Apriorismul pragmatic, I. Elaborarea conceptelor (București, 1912, 120 p.) este compus dintr-un *Cuvânt înainte*, trei capitole (divizate, fiecare, într-un număr variabil de secțiuni și 104 paragrafe numerotate continuu de la 1 la 103, cu excepția paragrafului 23, urmat de 23 bis), *Concluzie* și *Addenda* (cu patru apendice).

Din primele rânduri ale *Cuvântului înainte* (pe care-l considerăm o introducere generală – nu doar a primei părți, din 1912 – a scrierii), Eugeniu Sperantia enunță tema preocupării lui filosofice: *activitatea psihică*; precum și subiectul lucrării (o primă parte a unei scrieri mai extinse) pe care-o înfățișează publicului: *intelectul și elaborarea conceptelor intelectului* (*Apriorismul pragmatic, I. Elaborarea conceptelor*, p. 3). Trebuie precizat totodată că, în ciuda referinței la psihic și la activitatea lui, avem de-a face cu o scriere de filosofie, nu de psihologie, apriorismul pragmatic reprezentând în viziunea autorului său o abordare teoretică a originii și sensului cunoașterii (epistemologie/teoria cunoașterii), nu o direcție de cercetare empirică a psihicului (adică o strategie de investigare a exercitării funcțiilor psihice de către organismul biologic și desfășurare a strategiei elaborate). Aceeași observație rămâne valabilă și pentru ce-a de-a doua parte a *Apriorismului pragmatic* care, deși poartă titlul *Contribuțiuni la psico-biologia gândirii*, nu este o contribuție de psiho-biologie, ci rămâne una filosofică.

Cuvântul înainte avertizează cititorul asupra faptului că, în scopul respectării exigențelor clarității și conciziei, multe aspecte istorico-filosofice și polemice vor fi lăsate deoparte. Totuși, sunt pomenite, spre orientare, principalele curente față de care se ia poziție și câțiva autori.

Privitor la curente (i.e. principalele direcții epistemologice ale epocii, potrivit lui Sperantia), avem două repere, pe care însăși formula „apriorism pragmatic” le implică: pe de o parte, „kantismul” („înviat și aprofundat de școlile germane în deosebi”, ceea ce, la vremea respectivă, era echivalent neokantianismului de sfârșit de secol XIX), pe de alta, „pragmatismul” (prin care nu se înțelege numai filosofia americană cu acest nume, ci și unele contribuții europene de ultimă oră atunci, pe care azi nu le mai considerăm afiliate pragmatismului).

Cei pe care Sperantia îi enumeră (ca înscriindu-se în curentul pragmatismului) sunt: E. Mach și R. Avenarius, W. James, H. Bergson, F.C.S. Schiller. Nietzsche apare și el pe lista de adepți, menționându-se rezervele unora dintre aceștia față de el, cu referire la antiintelectualismul lui.

Referințele (laconice) la curente și doctrine din *Cuvântul înainte* al *Apriorismului pragmatic* capătă un interes accentuat pe fondul unor trimiteri bibliografice restrânse (în afară de autorul *Criticii rațiunii pure*, se mai fac trimiteri ocazionale la: J. Locke, Leibniz, J.G. Fichte, Ch. Renouvier, F. Le Dantec, H. Bergson, G. Milhaud, Th. Ruysen etc.), autorul fiind preocupat în mod vizibil de ridicarea unei construcții teoretice independente. În 1922, Sperantia va atașa textului părții a doua, *Contribuțiuni la psico-biologia gândirii*, o secțiune *Addenda et Notanda*, cu remarci și referințe incomparabil mai bogate.

Capitolului I din *Elaborarea conceptelor*, intitulat *Premise și Plan*, cu un pronunțat caracter sintetic, i se rezervă douăzeci și patru de paragrafe (§§1–23 bis), dedicate precizării poziției apriorismului pragmatic în raport cu „kantismul” (i.e. apriorismul), precum și unor clarificări metodologice.

Față de „kantism”, Sperantia are o atitudine critică. Încercând o prezentare cât mai exactă a înțelesului expresiei „formă a priori” (§§4–9), capitală pentru direcția criticată, el evidențiază inconsecvența autorului *Criticii rațiunii pure*, care distinge între materia și forma cunoașterii, încălcându-și însă propria delimitare atunci când atribuie categoriilor rolul de a unifica datele intuiției.

Pentru a remedia confuziile din teoria kantiană, Sperantia menține – pentru conceptele pure ale intelectului văzute ca *forme* – înțelesul clasic, aristotelic, în vreme ce tot conceptele pure – înțelese însă ca *funcțiuni* – preced apariția formelor, fără să se identifice cu ele, ci suscitându-le. Sau, în propriile sale cuvinte: „Funcțiunile se *efectuează*, iar când încetează nu le mai găsim pe ele ci urmele lor; ceea ce se poate găsi ori când în conceptul elaborat sunt formele. O formă nu poate exista până ce funcțiunea modificatoare nu s’a efectuat” (*Apriorismul pragmatic, I. Elaborarea conceptelor*, ed. cit., p. 15).

Confuzia dintre formă și funcțiune nu este singurul reproș adus apriorismului kantian. În cunoașterea ca activitate, aspectul dinamic și cel static erau greșit atribuite de Kant. Astfel, funcțiunilor și formelor intelectului (termenul de „intelect” ar trebui înțeles mai curând ca „inteligentă”, ceea ce implică să renunțăm la considerarea lui ca „facultate” în sens criticist; această modificare este și nu este binevenită, întrucât Sperantia nu se află *de facto* în context criticist, dar nu lasă nicăieri să se înțeleagă că a abandonat direcția kantiană, ci numai că propune amendarea ei – vezi și *infra*, prezentarea volumului secund al *Apriorismului pragmatic*) le revenea aspectul dinamic, pentru cel static fiind rezervată materia cunoașterii (înțeleasă de Sperantia ca „diversitate haotică, neelaborată, subconștientă, așa cum conținutul ne e procurat de simțuri” – cf. *ibidem*, p. 14, un înțeles însă neidentificabil la Kant, care nu se pronunță asupra chestiunii). În realitate, lucrurile stau tocmai invers, cu toate că experiența este îmbogățită prin modificarea permanentă a diversității haotice. Sporirea experienței se petrece datorită aplicării progresive asupra ei a funcțiunilor și formelor intelectului, numai că funcțiunile și formele sunt statice (în sensul că pot fi recunoscute cu exactitate în produsul final care este cunoașterea/cunoștința), diversității fiindu-i propriu aspectul dinamic al cunoașterii (diversitatea se transformă continuu – survenind ca un fel de flux de „impresiuni ale momentului” pe care atenția le detașează din agregatul fluctuant de date senzoriale, intuiții – neputând fi anticipată). Staticul și dinamicul sunt atribuite de Kant unui substrat sufletec comun (imaginația), dar, în acest substrat sufletec, o sinteză „între elementele diverse dintr-o experiență sensibilă” (*ibidem*, p. 13) precede efectuarea de către intelect a funcțiunilor și fixarea subsecventă a experienței în formele în care efectuarea funcțiunilor a obligat-o să intre.

Rezultatul aplicării funcțiunilor și formelor asupra diversității prealabil structurate apare ca o serie de *erori utile* (*ibidem*, p. 18), ceea ce se explică prin faptul că între diversitatea haotică și cunoștința desăvârșită există grade intermediare (ceea ce nu poate însemna decât că, în interval, efectuarea funcțiunilor eșuează în fixarea

diversității în forme). Seria erorilor utile se încheie prin cunoștința desăvârșită (efectuarea cu succes a unificării formei cu materia).

Cunoștința desăvârșită (un fel de capacitate efectorie – vezi și *infra*) nu este deci, potrivit lui Sperantia, de analizat ca o simplă judecată (analitică, sintetică, sintetică a priori – ultimul tip de judecată fiind echivalent percepției), deși ea poate să ne apară astfel, ci drept încheierea unei întregi serii de acte, în care funcțiunile (și formele subsecvente) intelectului s-au aplicat de multe ori asupra diversității.

Conform celor de mai sus, diversitatea haotică a devenit, în evoluția către cunoștința desăvârșită, mai întâi concept primar, apoi concept secundar, fiecare stadiu constituind o nouă experiență. Sperantia va reveni asupra conceptului primar în Capitolul II și asupra celui secundar în Capitolul III din lucrare. Cel de-al doilea volum va fi și el dedicat clarificărilor privitoare la cele două.

Seria de acte în continuă perfecționare este formată din elemente cu caracter static, ceea ce justifică următorul pas al expunerii. Cunoștința desăvârșită (cd) este o totalitate înțeleasă ca *sumă* dintre funcțiunile (f) exercitate și diversitatea haotică asupra căreia se exercită (u):

$$cd = u + f.$$

Însumarea (o operație sau, în termenii lui Sperantia, funcțiune) este, desigur, posibilă dacă cd , f , u sunt numeric determinabile, motiv pentru care Sperantia insistă asupra aspectului static al funcțiunilor și formelor intelectului.

Opoziția static/dinamic ar fi, poate, mai limpede cititorului de azi dacă ar fi actualizată prin perechea discret/continuu.

Dar determinarea numerică (detalii despre aceasta în Capitolul III al cărții, vezi în special p. 89) nu este posibilă dacă se procedează în maniera clasică, analizându-se structura logică a judecăților (incluzând tentativele lipsite de orice perspectivă de pătrundere în componentele psihologice ale judecății).

Ea devine posibilă dacă problema este privită altfel: „*Funcțiunea cunoștinței e să prepare actul motrice*” (*ibidem*, p. 20); cu alte cuvinte: o cunoștință este desăvârșită dacă stă la baza efectuării unei acțiuni. În acest caz (interpretăm noi), putem cerceta *de câte ori* s-a exercitat f . Căci, „dacă diversitatea haotică a experienței a suferit toate transformările, toate modificările ce-i sunt impuse de intelect” (*ibidem*, p. 19), atunci am putea (în principiu) să numărăm actele eronate prealabile, efectuate înainte de a surveni actul efectuat cu succes.

Nici o cunoștință nu este desăvârșită câtă vreme funcțiunile și formele care s-au aplicat asupra diversității haotice nu surmontează acțiunea eronată (greșeala). Apariția fiecărei erori produce o creștere numerică a lui f , datorată tentativelor repetate de a executa fără eroare însumarea lui u și f . Când greșeala a fost înlăturată, seria erorilor se încheie, ceea ce s-ar putea scrie: $cd = u + (f_1 + f_2 + f_3 + \dots + f_n)$.

În încercarea de a înțelege mai bine rolul erorii în concepția lui Sperantia și, cu toate că nu ne-am propus aici un demers de acest fel, nu ne putem sustrage tentației de a face apel la cercetările întreprinse de epistemologia genetică în aceeași direcție. Cu referire la tentativa de însumare examinată de Sperantia, aplicată de epistemologia genetică copilului în vârstă de 2–4 ani (stadiu preoperatoriu), este descrisă următoarea situație constatată experimental, care corespunde membrului f al însumării: copilul „identifică cu ușurință două clase de aceeași extensiune, dar nu înțelege încă raportul de la subclasă la clasă”, fapt datorat lipsei de precizie cu care se operează cu „unii” și „toți”. „Eroarea” este corectată de copilul de 5–6 ani prin „trecerea de la un egocentrism destul de radical la o descentrare relativă prin obiectivare și spațializare” (vezi J. Piaget, *Epistemologia genetică*, traducere I. Pecher, Editura Dacia, Cluj, 1973, p. 24–25). În termenii lui Sperantia, cele două faze preoperatorii se însumează ($f_1 + f_2$), dar dezvoltarea inteligenței copilului va continua până la dobândirea abilităților de a efectua operații formale, moment în care apare așa-numita cunoștință desăvârșită.

Funcțiunile și formele execută fără greșală însumarea cu diversitatea haotică într-o cunoștință desăvârșită. De aceea, Sperantia înțelege cunoștința desăvârșită drept *organ* (sau: *funcțiune cognitivă*, vezi *infra*) ce are de îndeplinit o funcțiune, nu drept convingere asupra conținutului de adevăr (judecată). Nu există cunoștință care să se finalizeze într-o acțiune greșită, ci doar eroare („Dacă o cunoștință se prepară și se desăvârșește e că ea are o anumită funcțiune de îndeplinit, e că ea e un organ”. Orice organ este un instrument prin care organismul îndeplinește o funcție. Nu există organe nefuncționale, adică organ care nu îndeplinește principial nici un fel de acțiune. Este echivalent cu a spune că organul este o cunoștință desăvârșită, iar criteriul recunoașterii cunoștinței de eroare este adevărul. Așadar, se susține pe această bază că: „orice adevăr e util”, „nimic nu poate fi adevărat fără să fie util” – *ibidem*, p. 20).

Cunoașterea desăvârșită, adică organul psihic care își îndeplinește fără eroare funcțiunea, reprezintă totodată o experiență sau o dezvoltare a experienței. Din punct de vedere clasic kantian, organul psihic este intelectul însuși (*ipse intellectus*), facultatea de cunoaștere. Fiecare cunoștință desăvârșită apare la capătul unei serii de erori, dar seria cunoștințelor desăvârșite care constituie experiența psihicului este lipsită de erori. Între dezvoltarea cunoștințelor desăvârșite și experiență există o corelație: „*Progresul pe care-l presupune apariția unei noi funcțiuni cognitive e necesar condiționat de o extindere a domeniului experienței și reciproc: o extindere a domeniului experienței nu e posibilă fără apariția unei noi funcțiuni cognitive*” (*ibidem*, §19, p. 25–26, sublinierea autorului).

Cunoașterea desăvârșită, experiența sau funcțiunea cognitivă au, pentru Sperantia, înțeles de concept. „Conceptele sunt modurile în care subiectul își simte posibilitatea de a realiza unele acte motrice” (*ibidem*, p. 25). Totodată, conceptele sunt „exteriorizare hipotetică a ceea ce petrece în subiect” (*ibidem*, p. 25), astfel încât totalitatea conceptelor, alcătuind experiența subiectului, este obiectul.

Schimbarea experienței înseamnă, consecință a celor de mai sus, schimbarea obiectului. Se impune aici o clarificare: multiplicarea conceptelor ca efect al apariției cunoștințelor desăvârșite nu înseamnă extinderea limitelor experienței, ci

doar intensificarea prelucrării la care este supusă materia cunoștinței. Pentru o extindere a limitelor experienței, susține Sperantia, ar fi nevoie de o schimbare a materiei. O anumită schimbare a materiei are oricum loc continuu, fără să extindă limitele experienței. Experiența în limitele schimbării continue a materiei, care sunt limite spațiale, este denumită experiență primitivă. Pentru a-i schimba limitele, ar fi nevoie de o negare integrală a materiei, de o înlocuire a ei, astfel încât aceasta să susțină un nou edificiu conceptual. În lipsa unei asemenea negări, experiența primitivă poate fi îmbogățită numai pe calea introspecției, care nu mai este însă o experiență spațială.

Cele două tipuri de experiență (primitivă și introspectivă) sunt echivalente cu conceptele primare, respectiv conceptele secundare despre care am amintit mai sus.

Conceptul primar, în care funcțiunile intelectului nu intervin și în care nu regăsim formele reziduale ale exercitării funcțiunilor, este studiat în psihologie ca „reflex” (*ibidem*, p. 29). În cazul acesta, între act și obiect există identitate.

Experiența primitivă și experiența introspectivă pot fi văzute, din perspectiva epistemologiei genetice, ca stadiu preoperator, respectiv operator al dezvoltării inteligenței (vezi și supra, pasajul cules cu petite). Delimitarea dintre cele două stadii este văzută astfel de Piaget: „Vârsta de 7–8 ani marchează o cotitură decisivă în construirea instrumentelor de cunoaștere: acțiunile interiorizate sau conceptualizate, cu care subiectul trebuia să se mulțumească până acum, dobândesc rang de operații, în calitatea lor de transformări reversibile, care modifică anumite variabile și le păstrează pe celelalte cu titlul de invariante” (J. Piaget, *op. cit.*, p. 30). Mecanismul operatoriu, a cărui achiziție este descrisă de Piaget, corespunde cu ceea ce Sperantia denumeste „cunoștință desăvârșită”.

Conceptul secundar nu mai presupune identitatea dintre act și obiect deoarece în acest concept obiectul stimulează și apoi instrumentalizează exercitarea actului. Declanșându-se în vederea obținerii unei circumstanțe vizate, adică o modificare a mediului pe care organismul o vizează, actul este stimulat de obiect și este denumit de Sperantia activitate practică directă. Declanșându-se în vederea obținerii unei circumstanțe vizate, dar prin intermediul stimulării parțiale de către obiect (ceea ce înseamnă că obiectul s-a scindat într-o parte care acționează și una asupra căreia se acționează), actul este mediat. În ambele cazuri, obiectul deține ceva mai mult decât actul (i.e. date cognitive prin care să se stimuleze actul, o dublură conceptuală rezultată din scindarea obiectului), ceea ce înseamnă că nu mai e identic cu el (mai târziu, în cel de-al doilea volum al *Apriorismului...*, Sperantia va reveni asupra aspectului prezentat aici, vorbind despre un paralelism fizic-psihic care explică pierderea identității dintre obiect și act – vezi *infra*).

Capitolul II, *Activitatea mintală reflexă sau percepțiunea (Experiența sensorială)* (§§24–56), aprofundează ceea ce, în capitolul anterior, premerge efectuarea funcțiunilor intelectului: „diversitatea haotică”. Aici, diversitatea este determinată ca durată pură, cu referire explicită la Bergson. Această diversitate nu este însă nici obiect, nici conștiință, ci subconștiință. Ea este totodată transcendență, subiect, lucru în sine, eu. Atenția (pe care Sperantia o vede ca un fel primordial de activitate psihică) detașează din diversitatea experienței o unitate, denumită evocare.

Terminologia filosofică utilizată de Sperantia (transcendență, subiect, obiect, conștiință) devine mai limpede dacă este pusă în termenii psihogenezei. Considerăm relevantă aici o precizare, desprinsă din J. Piaget, *Epistemologia genetică*, ed. cit., p. 11: „postulatul comun al epistemologiilor cunoscute este presupunerea că la toate nivelurile există un subiect care își cunoaște puterile pe diferite trepte (chiar dacă ele se reduc numai la perceperea obiectelor), obiecte care există ca atare în ochii subiectului (chiar dacă ele se reduc la «fenomene»), și mai ales instrumente de schimb sau de achiziție (percepții sau concepte) care determină traseul care conduce de la subiect la obiecte, sau invers.

Primele lecții de analiză psihogenetică par însă a contrazice aceste presupuneri”.

Ceea ce apare sub denumirea de „diversitate haotică” la Sperantia este un stadiu premergător emergenței aceluși subiect postulat.

Evocarea, ca act prim psihic – un simplu punct de vedere ales de atenție –, nu este doar unitate, ci totalitate. O totalitate care nu epuizează diversitatea („totalitatea fiind aleasă din diversitate, diversitatea nu se epuizează. Nu există punct de vedere care să cuprindă toată diversitatea” – *ibidem*, p. 47) și care este unitate sintetică „pentru că altceva erau acele elemente confundate în sânul diversității și altceva sunt, precizate de conștiință, între limitele conținutului ales” (*ibidem*, p. 47–48 – prin exprimarea citată, considerăm că Sperantia exprimă dubla raportare din actul prim al atenției, care este sintetică și care fusese valorificată de filosofia idealismului speculativ. Referința la Fichte apare, de altfel, la p. 49).

Totalitatea, ca unitate sintetică, se delimitează de restul diversității, scindându-se în materie și subiect (punct de contact cu începutul expunerii capitoului anterior – vezi *supra*), apoi opoziție a subiectului și obiectului.

Apelul lui Sperantia la terminologia fichteiană pare, desigur, anacronic, dar el semnaleză o operație cunoscută și lui Fichte, deși nu cu referință la aceleași chestiuni. (cf. J. Piaget, *op. cit.*, p. 12: „Pornind de la zona de contact dintre corpul propriu și lucruri, ei se vor angaja tot mai departe în cele două direcții complementare, de la exterior și de la interior, și de această dublă construcție progresivă depinde elaborarea solidară a subiectului și a obiectelor”. „Ei”, adică propriul corp și lucrurile, sunt prezentate de Sperantia ca „totalitate, unitate sintetică”, dar nu în sensul logico-ontologic al lui Fichte, cu în sensul psihogenetic din citatul piagetian).

Dezvoltarea făcută de Sperantia problemei (speculativă ca procedeu, deși nu ca intenție și domeniu de aplicare) se încheie cu individualizarea, „prima formă apriorică în care intelectul închide haosul experienței pure” (*ibidem*, p. 50). Ce-i drept, individualizarea este înțeleasă nu ca un produs inteligibil, ci ca un produs senzorial, o imagine vidă, simplă siluetă. Motiv pentru care trecerea de la haosul diversității la individualizare este denumită de Sperantia „Procesul Simplificării” (= percepțiune, ceea ce înseamnă că prin simplificare trebuie înțeles procesul trecerii de la mulțimea fluctuantă de senzații la contururi pur senzitive ce pot fi utilizate ori de câte ori mulțimi de senzații asemănătoare reapar – cf. *ibidem*, p. 55).

„Procesul Amplificării”, subsecvent, descrie o activitate a intelectului de utilizare a tiparelor senzoriale denumite „individualizări”. Pe baza tiparelor senzoriale, intelectul

ajunge la postularea continuității existenței numenale a subiectului (*ibidem*). Susținut de acest postulat, intelectul operează identificări, clasificări, analogii – toate având sens de activitate strict senzorială, nu logic-inteligibilă.

„Exteriorizarea” este funcțiunea spațializării. Am întâlnit-o, într-o formă incipientă, atunci când, în capitolul precedent, s-a discutat despre experiența primitivă (conceptul primar). Efectuarea acestei funcții dă caracterul de exterioritate, echivalent cu „*virtualitatea unei motricități posibile*” (*ibidem*, p. 64, sublinierea autorului).

Capitolul al treilea al *Apriorismului pragmatic* se intitulează *Activitatea logică directă (Experiența conceptuală sau crearea raporturilor)*. Îi sunt alocate restul paragrafelor (§§57–103). El detaliază ceea ce în primul capitol apare sub denumirea de concept secundar.

Conceptul secundar sau experiența conceptuală este un raport între două concepte. Totodată, este un raport de succesiune: între o circumstanță (împrejurare) și actul motrice care corespunde împrejurării (vezi *supra*, referința la activitatea practică directă). Circumstanța și actul motrice implică o distincție între producere și devenire, pe care Sperantia o combate, argumentând în favoarea continuității dintre ele, desigur doar de la circumstanță la act, nu și reciproc (§59). Devenirea la nivelul conceptelor reparcurge procesul descris cu ocazia tratării percepției. Autorul identifică, într-o expunere laborioasă, dificil de urmărit, șase specii de raporturi posibile (judecăți): calitative, numerice, devenire, substanță, universale, particulare (*ibidem*, p. 89).

Al treilea și ultimul capitol al *Apriorismului pragmatic* ne pune în fața unui tânăr autor aflat încă în faza de tatonare și adaptare la procedeele de abordare filosofică a noutăților științifice ale vremii (e.g.: geometriile neeuclidiene, noile cercetări din psihologie, psihofizică).

O mențiune merită apendicele volumului – ele denotă intenția de a continua prepararea textului publicat, precum și îndeletnicirea autorului cu scrieri psihologice de seamă.

Apriorismul pragmatic, II. Contribuțiuni la psico-biologia gândirii (Oradea-Mare, 1922, 103 p.) este alcătuit din opt capitole (143 de paragrafe), grupate în două părți. Sperantia renunță la armătura conceptuală kantiană din *Elaborarea conceptelor*, greoaie și improprie intențiilor sale de expunere.

Capitolul I, *Considerații introductive* (§§1–38), reia parțial materia tratată în *Elaborarea conceptelor* (ținând cont de distanța dintre cele două volume, autorul procedează cu înțelepciune), într-o manieră mai limpede decât în primul volum. Fără să mai reia teoria percepției, Sperantia pune acum direct problema în termenii relației excitare–reacțiune ca mecanism de adaptare animală. Experiența apare, în noul context terminologic, ca rezultat al relației excitare–efect, mai exact ca modificare a actelor și mediului proprii organismului ca urmare a interacțiunii mediu–organism. Experiența mentală este rezervată organismelor care execută acte

mentale. Celelalte organisme dețin doar experiență musculară, motrice (*Apriorismul pragmatic, II. Contribuțiuni la psico-biologia gândirii*, ed. cit., p. 4).

Reflexelor le corespund scheme, adică limite ale însumării condițiilor care le produc (*ibidem*, p. 5), explicație prin care Sperantia aduce lămuriri asupra propriilor expuneri din *Elaborarea conceptelor* (în special capitolul al doilea al primului volum al *Apriorismului pragmatic*). Tot lămuritor este și enunțul „Individul agizează ca și cum schemele ar exista în afara lui și independent de el” (*ibidem*), care dă un înțeles mai potrivit efortului depus de Sperantia pentru descrierea proceselor simplificării, amplificării, exteriorizării în termeni kantieni și ai idealismului speculativ.

De asemenea, Sperantia enunță limpede, în *Contribuțiuni...*, ceea ce reiese cu greu din *Elaborarea conceptelor*: „Inteligența, ca activitate virtuală derivată din cea motrice și devenită autonomă, păstrează aceleași spețe și manifestări ca și aceasta, anume: percepțiunea sau elaborarea conceptului ar corespunde reflexului pentru că nu presupune utilizarea nici unui alt concept. Apoi, activitatea logică. Ea ar corespunde activității practice și distingem și în ea o activitate directă și una mediată” (*ibidem*, p. 10–11).

În Capitolul II, *Trei aspecte ale vieții psihice* (§39–80), secțiunea *Fenomenele psihice ca întrebări și răspunsuri* apare o noutate în raport cu primul volum al *Apriorismului pragmatic*. Distincția între producere și devenire, analizată în Capitolul III al primului volum și care-l conducea pe Sperantia la concluzia continuității dintre circumstanță și act, este repusă acum în termenii identității „dintre succesiune, devenire și cauzalitate în seria psihică” (*ibidem*, p. 24). Identitatea succesiunii, devenirii și cauzalității pune în paralel (paralelism între conceptul de tip primar și conceptul de tip secundar, ca să recurgem la terminologia *Elaborării conceptelor*), pe de o parte cuplul excitare–act (efect), pe de alta cuplul întrebare–răspuns. Planurile sunt, desigur, diferite: este vorba despre planul vieții biologice și, respectiv, planul vieții spirituale. Sperantia vede în acest paralelism o corelație de nivel ontologic: „După cum cosmosul fizic e mișcat de legea cauzalității universale astfel lumea introspectivă, spiritul, își are motorul în legea chestionismului universal” (*ibidem*, p. 27).

Capitolul III, *Silogismul și rațiunea* (§§81–87) și Capitolul IV, *Pluralism absolut* (§§88–93) schițează o reformă a logicii (Sperantia are în vedere, ca subiect al reformei preconizate, o logică de tip clasic-tradițional, mai exact formula psihologistă a acestui tip de logică) asupra căreia nu vom insista.

Pentru a da totuși, câteva repere: Sperantia consideră silogismul o relație de cauzalitate psihică, în care premisele și concluzia se găsesc în același tip de relație în care se găsește întrebarea și răspunsul (vezi *ibidem*, p. 45). Premisele nu sunt totuși simple enunțuri – așa cum pot să fie întrebările – ci ele sunt credințe (puncte de vedere, convingeri sau un fel de focalizări ale atenției asupra unei probleme, prin care se stimulează o acțiune mentală).

Cu Capitolul IV, *Genetica rațiunii* (§§94–121), făcând apel și la unele rezultate ale capitolele III și IV, Sperantia revine la chestiunea activității psihice, dezvoltând ideea „cauzalității psihice”, care ni se pare o idee fecundă, însă nu ca bază a unei logici. Activitatea mintală, paralelă cauzalității fizice, permite organismului să construiască, *mintal*, instrumentele de acțiune *fizică*. Paralelismul legilor fizice și psihice nu este indiferență reciprocă, ci continuitate funcțională. Ceea ce-i permite lui Sperantia să facă o afirmație de extremă importanță pentru lumea de azi: „Adevăratul *instrument* e conceptual, nu e material” (*ibidem*, p. 60). Instrumentul conceptual se transformă prin hotărâre (= decizie) în act, efectuând modificări în lumea fizică. Amânarea hotărârii (deciziei) păstrează instrumentul în forma mintală, dar, în același timp, amânarea actului motrice creează condițiile „*evoluției ascendente a vieții psihice*” (*ibidem*, p. 70, sublinierea autorului), ceea ce este echivalent cu perfecționarea capacității de acțiune motrice.

Capitolul VI, *Convergența organismului și unitatea actului de atenție* (§§122–126) extinde asupra domeniului psihic constatarea biologică potrivit căreia organismul biologic acționează unitar (convergent). Rezultatul extinderii îl conduce pe Sperantia la înțelegerea principiului logic al indentității și principiului logic al contradicției (or, conform preferinței autorului: necontradicției) ca expresie a convergenței psihice. Expresia este la rândul ei o lege: „legea unității actului de atenție” (*ibidem*, p. 81), al cărei efect este „o pornire firească și primordială a psihicului de a evita contradicția” (*ibidem*, p. 82).

În Capitolul VII, *Energia psicogenică și progresul rațiunii*, (§§127–134) este introdusă noțiunea de *forță psicogenică*, prin care Sperantia explică succesiunea stărilor mintale. El tratează unele chestiuni pe care le-am întâlnit în Capitolului III, *Activitatea logică directă (Experiența conceptuală sau crearea raporturilor)* din primul volum al *Apriorismului pragmatic*, unde nu se făcea însă apel la energie și forță.

Ultimul capitol (VIII) al *Apriorismului pragmatic* este intitulat *Rolul silogismului în viața sufletească* (§§135–143) și prezintă astfel forma logică denumită silogism: „*aparatură de aplicare sub toate punctele de vedere, a fiecărei judecăți*” (*ibidem*, p. 93, sublinierea autorului), ceea ce înseamnă că, prin silogism, se înțelege aici altceva decât forma logică clasică. Într-adevăr, Sperantia are în vedere mecanismul psihic de trecere de la „premisă” la „concluzie”, nu structura demonstrativă a logicii formale.

*

După prezentarea *Apriorismului pragmatic* al lui Eugeniu Sperantia, a sosit momentul unor remarci generale asupra acestei realizări filosofice. În măsura în care capătă o dimensiune evaluativă (ceea ce este oarecum inevitabil, deși nu

intenționat), precizăm că ele se fac din perspectiva a ceea ce denumim *filosofie românească* și nu din perspectiva evoluției disciplinei filosofice în cadrul căreia se înscrie (epistemologia), nici din perspectiva demersurilor științifice pe care abordarea filosofică a lui Sperantia se bazează (biologie, psihologie, psihofizică).

– *Apriorismul pragmatic. I. Elaborarea conceptelor* este o lucrare de tinerețe. Autorul nu și-a încheiat încă formarea profesională, dar este deja capabil de o orientare destul de nuanțată în domeniul de studiu ales și deține capacitatea de a-și utiliza resursele în vederea unei construcții pe care se angajează că o va perfecționa ulterior.

Apriorismul pragmatic. II. Contribuțiuni la psico-biologia gândirii îmbunătățește și finalizează construcția începută prin *Elaborarea conceptelor*, fără a o finaliza însă. Ambele volume semnaleză că mediul filosofic în care s-au produs era, dacă nu familiarizat cu problematica filosofică europeană, cel puțin la curent cu ea până la nivelul detaliilor. „Sincronizarea” filosofiei românești cu direcțiile filosofice de pe continent (și chiar de peste Ocean) era deja realizată înainte de Primul Război Mondial.

– Între cele două volume ale *Apriorismului pragmatic* se constată nu doar o evoluție personală a autorului, ci și o transformare terminologică. Vocabularul kantian din primul, pe alocuri impropriu cercetării, este înlocuit în cel de-al doilea cu vocabularul științelor care stau la baza construcției filosofice a lui Sperantia. Această răsturnare nu este caracteristică numai lui Sperantia, nici doar o trăsătură ce s-ar regăsi printre filosofilor români ai vremii, ci este simptomul poate cel mai pregnant al începutului epocii interbelice, indicând o transformare a raporturilor dintre filosofie și științe, în care științele preiau poziția dominantă.

– *Apriorismul pragmatic* ilustrează, în opinia noastră, străduința filosofiei de secol XX de a se adapta la noua sa poziție în raport cu științele. Deocamdată, străduința tinde a pune rezultatele unor cercetări cu caracter științific, care aduc noutate, în forma clasică a tratatului filosofic (în care cunoștințele mai degrabă se organizează, deductiv cu precădere, decât se îmbogățesc). Este deja o situație de criză, neconștientizată, care se exprimă prin variația terminologică dintre cele două volume, dar și printr-un alt simptom: Sperantia are intuiția necesității unei reforme a logicii, fără a merge până acolo încât să renunțe cu totul la vechea logică, ceea ce se întâmplase deja în zona cercetărilor științifice de vârf. Epistemologia genetică (pentru a ne referi la o direcție de cercetare cu scopuri asemănătoare) va rezolva radical dilema care rămâne nesoluționată la Sperantia.

– Tocmai datorită situației de criză pe care, involuntar, o exprimă, *Apriorismul pragmatic* ni se pare interesant și actual în contextul filosofiei românești, și nu numai. Capacitatea indubitabilă a autorului de a aduce în atenție probleme filosofice de real interes și actualitate este moderată sever prin reflexul de a le pune în forme în care acestea nu-și pot dezvolta întregul potențial. Acestea sunt tocmai formele pe care filosofia le avea pe vremea când statutul ei dominant nu ajunsese să fie pus la îndoială.

Nu am intenționat să analizăm în prezentul material influențele suferite de Eugeniu Sperantia sau împrumuturile din diverse contribuții prezente în filosofia vremii. Desigur, acestea există, după cum sugerează pasajele culese cu petite (referitoare la contribuții ulterioare, dar cu baza în cercetări contemporane activității lui Sperantia). Pentru scopurile pe care ni le-am propus – reconstituirea mecanismului activității psihice, nu ceea ce este strict original la acest filosof – o investigație în direcția surselor ni s-a părut de interes secundar.